

Космина В. Г.,
*доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД УКРАЇНИ

Отримання Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу та очікування початку переговорів щодо набуття нею членства в ЄС актуалізують дискусії навколо ступеня готовності українського суспільства успішно інтегруватися в «європейську родину». Сумніви висловлюються здебільшого з боку багатьох наших європейських партнерів, які звертають увагу на наші «застарілі хвороби», пов'язані з корупцією, серйозними вадами в правовій системі та судочинстві, недостатнім рівнем розвитку технологій, освіти, соціальної сфери тощо, слабкою спроможністю бізнесу успішно функціонувати в незвично жорсткому конкурентному середовищі.

У той же час українські автори (як політики, так і дослідники) запевняють, що вказані труднощі (недоліки) можуть бути легко подолані (і вже долаються), а Україна давно належить до Західної цивілізації, або, щонайменше, має досвід тривалого перебування в лоні Західної цивілізації й успішного засвоєння здобутків європейської культури.

Дійсно, історія України понад тисячоліття в багатьох аспектах пов'язана з Європою. Тісні контакти з європейськими державами наростали вже у княжу добу, особливо після прийняття Києвом християнства. А Ярослава Мудрого взагалі прозивали «тестем Європи». Найбільш інтенсивні зв'язки з європейськими державами мало Галицько-Волинське князівство.

У литовсько-польську добу подібні процеси не просто прискорились, а набули якісно нового змісту, оскільки після входження українських земель у XIV ст. у Велике князівство Литовське, а в XVI ст. – і в Королівство Польське (Галичина була приєднана до нього ще в XIV ст.), культурне, соціальне, політичне, економічне життя на них регулювалося інститутами і нормами цих держав. Ці суспільні порядки були здебільшого перейняті з практики західноєвропейських країн, але відображали і специфіку самих Литви та Польщі.

Спочатку руська князівська еліта ще зберігала деякі свої правові привілеї на українських землях, та доволі швидко їх втратила. А маса українського населення позбулася багатьох традиційних прав і змушена була витримувати жорстокий економічний визиск, соціальне гноблення, дискримінацію православних з боку католицької церкви і держави.

Здавалося б, перебування впродовж кількох сотень років в іноетнічній, але все ж таки християнській європейській державі, мало б повністю адаптувати Україну до правил і норм щонайменше західної політичної й економічної культури. Проте цей процес був ускладнений глибокими цивілізаційними відмінностями між Україною й західними країнами.

Якщо спробувати визначити відмінні риси світогляду західної культури, то дослідники часто вказують такі: 1. Індивідуалізм (визнання за індивідом здатності самостійно визначати свій життєвий шлях і забезпечення суспільством такої можливості). 2. Раціоналізм (визнання за людським розумом здатності досягати навколишній світ і служити людині надійною опорою в її житті й діяльності). 3. Договірний характер відносин між людьми в політичній та економічній сферах (договірні підстави формування владних інституцій, ринку тощо). 4. «Технологізм» (орієнтація на застосування техніки й технологій у забезпеченні панування людини над природою, задоволенні її матеріальних потреб). Ці риси були притаманні вже середньовічному суспільству (поряд з іншими, які де в чому зближували це суспільство з традиційними східними), але стали визначальними при переході до новоевропейського суспільства з відиференційованими функціональними системами.

На Заході впродовж XVI–XIX ст. завдяки поширенню книгодрукування, котре уможливило горизонтальні смислові комунікації в суспільстві, відбулася трансформація стратифікаційної форми системної диференціації у функціональну. На місце системного поділу суспільства на страти (стани) та на багатофункціональний центр і периферію прийшла диференціація на окремі функціональні системи: політики, права, економіки, виробництва, науки, інтимних стосунків, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, релігії, моралі тощо. Стрімкий розвиток цих систем призвів, врешті-решт, до утвердження демократії в політичній сфері, ринкової економіки – в господарській, великої машинної індустрії – у виробничій, справжніх революцій – у науці тощо. А вказані системи комунікацій почали ширитись у світі.

Україну ж у період її цивілізаційного становлення (утворення Київської Русі, прийняття християнства) визначали інші характеристики: патримоніальний тип Київської держави (власності роду

Рюриковичів); обшинний тип соціальної організації; православність. Певна сакралізація православ'ям суспільних інституцій східного типу – патримоніальної держави та общини – формувала специфічний цивілізаційний комплекс.

Утім, перші дві характеристики в Україні не збереглися. Патримоніальна держава була зруйнована внаслідок монголо-татарської навали. Її відсутність дещо зближує Україну з Заходом. Однак віддаляє її від західних зразків те, що їй не вдавалося до кінця ХХ ст. вибудувати й зберегти власну державність. Короточасна ординська влада, Литовська й Польська держави, Російська й більшовицька імперії були для України чужими, а власний досвід державотворення не був однозначним і супроводжувався втратами її потенційних політичних еліт.

Не закріпилась в Україні й обшинність. Цього не вимагали ані природно-кліматичні умови господарювання в Україні, ані той стиль владних комунікацій, що панував у Великому князівстві Литовському та в Речі Посполитій. В інтересах впливової шляхти та державної казни й у відповідності з європейською практикою польським королем і великим князем литовським Сигізмундом II Августом була затверджена «Устава на волоки» (1557 р.), якою ліквідовувалось обшинне і вводилось подвірне землекористування та оподаткування.

Ослабленість цих чинників до певної міри «компенсується» збереженням православ'я. Воно схильне підтримувати й захищати соборність проти індивідуалізму, священну державу проти свободи особистості, ірраціоналізм і спіритуалізм (духовність) проти раціоналізму, консерватизм проти оновлення, небесне проти земного, моральність проти права, ідеальне проти матеріального. Відтак, релігійно-моральні устої маси українства тяжіли до традиційних цінностей. Поява підпорядкованої Папі Римському Греко-Католицької Церкви, що прийняла догмати *filioque* та чистилища, означала поширення на Україну релігійних комунікацій і цінностей ще середньовічної Європи. Започатковане ж у XVII ст. Петром Могилою та створеною ним Академією оновлення (фактично «європеїзація») діяльності Православної Церкви, що потенційно вело до її реформування, було призупинене, коли Церква підтримала козацтво у війні з Польщею.

Крім того, внутрішньо-суспільні комунікації й української, й польської шляхти не збігалися з комунікаціями західноєвропейської аристократії періоду абсолютизму, що спирався на міста. У Речі Посполитій у новий час відтворювалось і зміцнювалось стратифіковане суспільство середньовічної доби з небаченими для Європи привілеями численної шляхти (8–10% населення) й відповідною слабкістю

центральної влади та занепадом міст, котрі до XIX ст. вже не відігравали в житті Польщі помітної ролі. Козацтво ж і його старшина були від функціональних систем комунікацій ще більш віддалені й зайняті переважно «облаштуванням» власного місця спочатку в Речі Посполитій, а потім і в Російській імперії.

Нарешті, в містах України часто переважало неукраїнське за етнічним походженням населення, через що міста, навіть піддавшись певній європеїзації, не створювали засад для системної трансформації суспільства. І наявність середньовічного Магдебурзького права тільки закріплювала в них внутрішній корпоративний устрій.

Тривале перебування України в комунікативному полі східної периферії Західної цивілізації, безумовно, відбилося на розвитку її культури. Ці свої здобутки вона принесла й у Росію, посприявши «європеїзації» останньої (свою частку тут додали Білорусь і Східна Польща, що разом із Правобережною Україною опинились у складі імперії після розділів Речі Посполитої в другій половині XVIII ст.). Але ніяких трансформацій у сфері системної диференціації суспільства, подібно до поділу на функціональні соціальні системи, вона не пережила.

Усі ці обставини показують, що попри понад 400-літній період знаходження на орбіті Західної цивілізації, хай і її східної периферії, Україна не має тих базових цивілізаційних характеристик, які б дозволили їй швидко й успішно влитися в європейську спільноту. Так, наявність корупції є прямим наслідком нерозділеності влади й бізнесу, що вказує на збереження залишків колись єдиного багатофункціонального релігійно-владно-власницького центру. Недостатня розвиненість багатьох функціональних сфер має ті ж причини.

Отже, українцям необхідні будуть і додаткові власні зусилля для ментальної, культурної, ціннісної адаптації України до європейських зразків, і відповідне сприяння з боку самого Заходу.